

SZEMPONT

MILOŠ NIKOLIĆ

MARXIZMUS, A FORRADALMI GYAKORLAT ELMÉLETE (I.)

Kísérlet ez a szöveg arra, hogy a forradalmi elmélet és gyakorlat viszonyának álláspontjáról felvázoljuk a marxizmus és a marxista tanítás fejlődését, kezdetétől máig.

Köztudomású azonban, hogy Marxtot sokféleképpen magyarázzák és különböző marxizmusok vannak, ezért mindenekelőtt, legalább főbb vonalaiban ismertetnünk kell, hogy szövegünkben Marx tanításának milyen tolmácsolásáról lesz szó.

I.

Marx tanítása a tökéletes rend és általában az osztálytársadalom alapos, voltaképpen forradalmi bírálását foglalja magában — e világ egész tartalmára, minden formájára és tényezőjére kiterjedve —, olyan bírálását, amely teljességében feltárja az okokat e világban és elsősorban a kapitalizmusban önnön történelmi szükségszerűségéről, fennállásának tényezőiről és törvényszerűségeiről, újratermelődéséről, de a maga lényegbevágó embertelenségéről, történelmi korlátairól, illetve saját tagadásáról is, s ennek nyomán felfedi e világ forradalmi átalakulásának önmagában adott elkerülhetetlenségét és minden lehetőségét; továbbá felfedezi a proletariátust mint történelmi szubjektumát ennek az átalakulásnak, mint dialektikus közvetítőt, azt az erőt, amely legfőbb tartalmát, de egyben problémáját is képezi ennek az átalakulásnak; és végül a kommunizmust, ami egyidejűleg iránya és célja is ennek a világnak — a kommunizmust, amely véget vet az eddigi előtörténelemnek, és megadja kezdetét az emberek igaz történelmének.

Minden tudás, amelyet Marx elmélete magába foglal, ennek a kritikanak és ennek a forradalmi átalakulásnak a szolgálatában áll. Marx, bármit is tanulmányoz, azt mindig a munkásosztály forradalmi harcának álláspontjáról teszi, egyenesen azzal a céllal, hogy még egy releváns is-

merettel alapozza meg és mélyítse el a szocialista forradalom elméletét. Hiszen ő már nem akar még egy olyan teoretikus lenni, aki csak magyarázza a világot, ő változtatni akar ezen a világon.

Tézisek Feuerbachról című szövegének hírneves XI. tételében kiemeli: »A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk«.

A *német ideológia* című művében azért is bírálja Feuerbachot, mert ő, »akár a többi teoretikus, csak egy *fennálló* tény helyes tudatát akarja létrehozni, míg a valóságos kommunista számára az a feladat, hogy a fennállót megdöntse« ebben a szövegben még egyszer hangsúlyozza: »a *kommunista* számára arról van szó, hogy a fennálló világot forradalmasítsa, a készen talált dolgokat gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa«. Ugyanis e forradalmi szándék nélkül »a követelés, hogy tudatunkat megváltoztassuk, arra a követelésre fut ki, hogy a fennállót másképpen magyarázzuk, vagyis más magyarázat segítségével ismerjük el«. Az új tényismeretek, az új kommunista tudat létrehozása csak a forradalomban valósulhat meg, hiszen »e kommunista tudat tömeges létrehozásához és magának a dolognak a keresztülviteléhez egyaránt az emberek tömeges megváltoztatása szükséges, ami csakis gyakorlati mozgalomban, *forradalomban* mehet végbe.«

A *tőke* második kiadásának utószavában Marx hangsúlyozza: a dialektika »a maga racionális alakjában a polgárságnak és doktrinér szószólóinak botránkozás és szörnyűség, mert a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségyszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát múlandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár«.

Marx tanítása tehát a szocialista *forradalom forradalmi-dialektikai* elmélete, s ez adja meg ebben a tanításban a módszer és a tárgy egységét: forradalmi módszerrel a forradalmat teszi tárgyául.

Marx tanításának már említett elméleti-metodológiai irányvétele, forradalmi-dialektikai értelme, útmutatása és módszerei is elárulják, hogy ennek a tanításnak lényegében véve a forradalom a tárgya. A forradalom mint fő tárgya tanításának, magában foglalja a forradalmi lehetőségek felfedezését a fennálló világban, valamint e lehetőségek időszerűsítése és megvalósulása tényezőinek, formáinak, ellentmondásainak, útjainak, illetve kommunista irányvonalának ismereteit.

Kritikailag csatlakozva Hegel követelményéhez, az eszme és a valóság azonosságának elérését illetően, Marx nemcsak hogy a maga egységében tekint az elméletre és a gyakorlatra a forradalmi folyamaton belül, hanem, több helyen is, egyenesen a forradalmi ismereteknek és a munkásszótály gyakorlati harcának kölcsönös összefüggéséről és egységéről beszél.

Azokról az ismeretekről szólva, amelyek a kommunistákat vezérik a munkásszótály forradalmi harcában, azokról az ismeretekről tehát, amelyek révén »az elmélet terén a proletariátus többi tömegével szemben előnyben vannak«, Marx igen világosan és egyértelműen rámutatott az ilyen ismeretek és a forradalmi gyakorlat elválaszthatatlan kapcsolatára. Marx szerint a kommunistáknak »az az előnyük, hogy... világosan látják

a proletár mozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit» (A kommunista párt kiáltványa.) Marx szerint a kommunisták elméleti tételei »csupán általános kifejezések a meglevő osztályharcnak, a szemünk látára végbemenő történelmi mozgalom tényleges viszonyainak« (A kommunista párt kiáltványa); miután kiemelte, hogy »ahogyan a közgazdászok a burzsoá osztály tudományos képviselői, ugyanúgy... a kommunisták a proletariátus osztályának teoretikusai«, A filozófia nyomorúsága című művében Marx hangsúlyozza: a kommunistáknak »nincs szükségük arra, hogy a tudományt elméjükben keressék«, hanem »csak számot kell adniok maguknak arról, ami szemük előtt lejátszódik, és annak szócsövévé kell válniok«, úgyhogy az ő ismeretanyaguk nem más, mint »a történelmi mozgalom által létrehozott tudomány«. (Kiemelések — M. N.)

Marx tanítását és a marxizmust a legértékesebb marxista alkotók mindig is úgy értelmezték, mint a forradalom elméletét. Antonio Labriola azt hangsúlyozta, hogy a marxizmus »a társadalmi forradalmak objektív elmélete«. Lukács György így beszélt: »A történelmi materializmus a proletárforradalom elmélete«. Karl Korsch úgy vélekedett, hogy »a marxizmus a szociális forradalom teóriája, amely a maga teljességében átfogja a társadalmi élet minden területét«. Vanja Sutlic kiemelte, hogy Marx »a forradalmat és annak útjait tanítja«.

Marx elméletének fejlődését természetesen a történelmi események befolyásolták. Marx úgy lépett saját fejlődési útjára, hogy kritikai kapcsolatot teremtett a polgári csúcsméletekkel, a német filozófiával és az angol politikai gazdaságtannal. Ezekben maga a polgári világ valósága szólalt meg, a már megvalósult, de az is, ami csak adva volt általa mint végső, történelmi lehetőség. A polgári gondolkodás és valóság mélyre ható bírálatáig és forradalmi tanításának kialakításáig még egy, gyakorlati jellegű lépésre volt szükség: a munkásmozgalom addigi tapasztalataihoz kötődve (és ebben van Marx 1844 évi párizsi tartózkodásának és a francia szocializmussal, illetve kommunizmussal való megismerkedésének jelentősége) a proletariátus pozíciójára kellett helyezkednie, azonosulnia kellett a kapitalizmus és általában az osztálytársadalom gyakorlati-forradalmi tagadásával. Csakhamar felismerte, hogy »miként a filozófia a proletariátusban találja meg az anyagi, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a szellemi fegyvereit«, ezzel azonban a probléma még elméletileg sem oldódott meg. Ez idő szerint Marx elméletében a proletariátus szerepe meghatározott filozófiai elképzelésekből és premissákból (Hegel dialektikus triádjából, azaz a tagadás tagadásából, Feuerbach antropologizmusából stb.) volt inkább levezetve, mintsem a történelem tanulságaiból. Ugyanez érvényes a forradalomról és a kommunizmusról alkotott felfogására is. A 40-es évek közepén Marx tanításában mintha csakugyan jelen lenne az, amit Lelio Baso hangsúlyoz: »A megalázott és dehumanizált proletariátus szükségérzete, amelyre úgy tekintenek, mint abszolút negativitásra, amelynek „kiváltsága” a nyomor és a tagadás tagadásának, azaz a kommunizmushoz elvezető proletárforradalmak szinte már mechanikus és végzetes szükségszerűsége.«¹ És valóban, a proletariátus forradalmi szerepének megalapozottságát Marx abban az időben mindenekelőtt annak nyomorában, teljes elidegenülésében, az emberiség totális tagadásában látja: a proletariátus »az ember teljes elvesztése« — írja Marx 1844-ben a Német-francia évkönyvekben, 1845-ben pedig A szent családban azt hangsúlyozza,

hogy benne »fejlődött ki és valósult meg gyakorlatilag a minden emberiségétől való elvonatkoztatás.« (A teljes elidegenedés álláspontjának megfelel a munkásosztály abszolút elszegényesedéséről vallott nézet: »A munkás annál szegényebbé válik, mennél nagyobb gazdagságot termel« — írja a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*.) August Cornu Marx akkori felfogását szemléltetve így ír a proletariátusról: »A proletariátus, amely a haladás szolgálatában felveszi az antitenikus elem értékét, szinte már protagonistájává válik az emberi sors feuerbachi drámájának, már-már az emberiséget testesíti meg, amely az elidegenedés utolsó lépcsőjére hullva, a maga végzetes elkorcsosulásából merít okot és motívumot, hogy ismét megszerezze magának önnön elidegenített lényét.«²

Mivel így értelmezi a proletariátust és a forradalmat, Marx — ahogyan Ernest Mandel megállapítja — még »nem a termelésben elfoglalt helye alapján tárgyalja a proletariátus emancipátori szerepét.«³

Az elméleti örökség ilyen hatása Marx tanításában, kiegészítve az akkori idők osztályharcainak egynémely jelentős vonásával, hozzájárult ahhoz, hogy ebben a tanításban eleinte a munkásosztály mint a forradalom szubjektuma egészen háttérbe szorította a termelőerőket mint a forradalom tényezőit. Eppen a termelési viszonyok és a termelési erők közötti ellentmondást értelmezte olyan tényezőként, amely *máris* a forradalmi megoldás irányában hat; csakhogy a megoldás *kizárólag* a forradalmi motíváltságtól és tudattól, illetve a szubjektív tényezők forradalmi vágyától és energiájától függ.

Marx és Engels a proletariátusról és a forradalomról kialakított ilyen nézeteikkel várták be az 1848-as forradalmat mint olyan történelmi eseményt, amelynek el kell vezetnie a polgári társadalom alapvető forradalmának kibontakoztatásához, éspedig úgy, hogy a burzsoa-demokrata forradalom átalakul proletárforradalommá, ami azután elmegy egészen az osztálytársadalom megszüntetéséig (alapjában véve ez képezte a *permanens forradalom* eszméjének alapját, amelyet Marx az 1789-es francia forradalom radikális, plebejusi szárnyától örökölt, és első ízben az 1848-as forradalom elemzésében hangsúlyozott).

Az 1848-as forradalom nem elégítette ki Marx és Engels várákozását. Az önbírálat a forradalom vereségének hatása alatt következik be, és ennek jóval nagyobb a jelentősége, mint az elkövetett tévedések merő beismerésének. Az első komoly önbírálatot a *Központi Vezetőség üzenete* tartalmazza, amit Marx megszövegezésében a *Kommunisták Szövetségéhez* intézett 1850 márciusában. Ebben a burzsoázia és a kispolgárság árulásáról ír és annak szükségéről, hogy a munkások a jövőben önállóan lépjenek fel, együttesen saját pártjukkal, saját öngazgatásukkal, saját szervezeteikkel (ide értve a katonaságot is). Az *Üzenetet* írva azonban Marx és Engels még mindig hisznek a forradalom újbóli kitörésének és folytatásának lehetőségében, és ezért szólnak benne a permanens forradalomról. A munkásokról szólva ezekkel a szavakkal fejezik be az *Üzenetet*: »Harci kiáltásuk ez legyen: Permanens forradalom!« Mégis *Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig* című munkáját (amelyet ugyanebben az időben írt) Marx a következő mondatokkal kezdi: »Néhány fejezet kivételével az 1848—1849-es forradalmi évkönyvekben minden fontosabb szakasznak ez a címe: *A forradalom veresége!* Ami ezekben a vereségekben meg-

veretett, az azonban nem a forradalom volt. A forradalom előtti hagyományos koloncok voltak, olyan társadalmi viszonyok eredményei, amelyek még nem éleződtek éles osztályellentétekké, személyek, illúziók, elképzelések, tervek, amelyekről a forradalmi párt a februári forradalom előtt nem volt mentes, amelyektől nem a februári győzelem, hanem csakis egy sor *vereség* szabadíthatta meg.« Ebben a művében Marx hangsúlyozza, hogy a francia munkásosztály 1848-ban és 1849-ben még »nem jutott el arra a pontra«, hogy »közvetlenül a saját helyzetében megtalálja forradalmi tevékenységének tartalmát és anyagát«, tehát »még képtelen volt saját forradalmának végrehajtására«.

Marx és Engels ilyen irányú gondolatai szakadást idéztek elő a Kommunista Szövetségében. A kisebbség a Központi Bizottságban (Willich, Schapper, Fränkel és Lehmann) a forradalom mesterséges előidézése mellett szállt síkra. A sorsdöntő ülésen (1850. szeptember 15-én) Marx a következő szavakkal magyarázta meg az ellentétek lényegét: »A Központi Vezetőség kisebbségének tagjai olyan nézeteket fejtettek ki, amelyek... az egyetemes szemléletet a német nemzeti szemlélettel helyettesítik, és a német kézművesek nemzeti érzésének hízelegnek... A materialista szemlélet helyett az idealista szemléletet domborítják ki. A valóságos viszonyok helyett az *akaratot* domborítják ki mint fő dolgot a forradalomban. Amíg mi azt mondjuk a munkásoknak: 15, 20, 50 évi polgárháborút kell végigharcolnotok, hogy a viszonyokat megváltoztassátok, hogy önmagatokat az uralomra alkalmassá tegyétek, ehelyett ezt mondják: *Azonnal* uralomra kell jutnunk, vagy lefekhetünk aludni. Ahogyan a demokraták a „nép” szót, most ők a „proletariátus” szót pusztán frázisként használják... Így a valóságos forradalmi fejlődést a forradalom fráziséval kellene helyettesíteni.«

Saját lapjuk, a *Neue Rheinische Zeitung* utolsó kettős számában, *Szemle, májustól októberig* címmel, 1850. novemberében Marx és Engels a következőket írják: »Ilyen általános virágzás idején, amikor a polgári társadalom termelődési oly buján fejlődnek, amennyire ez polgári viszonyok között egyáltalán lehetséges, valódi forradalomról szó sem lehet. Ilyen forradalom csak azokban a periódusokban lehetséges, amikor ez a két tényező: a *modern termelődők* és a *polgári termelési formák* egymással ellentmondásba kerülnek.« Milyen nagy különbség az 1848-as évet megelőző időkhöz képest!

Marxnak azonban továbbra is szilárd meggyőződése, hogy a proletárforradalom történelmileg elkerülhetetlen; csupán 1848 után arra a véleményre jut, hogy a proletárforradalom nem napok kérdése; a proletárforradalmat voltaképpen egy egész sor forradalom, egy egész sor összeütkezés, roham és visszavonulás, győzelem és vereség fogja jelenteni: »A proletárforradalmak... állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alapossággal gúnyolják első kísérleteik felemaságait, gyengéit és gyatraságait, úgy látszik, mintha ellenfelüket csak azért tepernék le, hogy az új erőt szívjon a földből, még nagyobb óriásként egyenesedjék fel velük szemben; mindig újra visszariadnak saját céljaik bizonytalan hatalmasságától, míg meg nem teremődik az a helyzet, amely minden visszafordulást lehetetlenné tesz, s a viszonyok maguk kiáltják: *Hic Rhodus, hic salta!*« (*Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*).

Engels 1895-ben, amikor majd arról ír, hogy az 1848-as vereség után Marx és ő, és még sokan mások, milyen közelinek látták az újabb forradalmat, hangsúlyozni fogja (*Bevezetés az »Osztályharcok Franciaországban« 1895-ös kiadásához*):

»Nekünk és mindazoknak, akik hasonlóan vélekedtek, a történelem nem adott igazat. Világosan megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés állása a kontinensen akkor még korántsem érett meg a tőkés termelés megszüntetésére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinenst megragadta, s Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és újabban Oroszországban valójában csak most honosította meg a nagyipart, Németországból pedig éppenséggel elsőrangú ipari országot csinált — mindezt tőkés, tehát 1848-ban még nagyon is terjeszkedésre képes alapzaton.«

A történelmi események tapasztalatai így döntő hatása volt Marx és Engels elméletét, és ez az elmélet képes volt magába foglalni ezeket a tapasztalatokat. Marx újra hozzálát, és pedig alaposan a kapitalizmus tanulmányozásához, hogy megértse lényegét, és hogy felfedezze forradalmi felszámolásának tényleges lehetőségeit (1850-ról, londoni tartózkodásának első évéről szólva Marx 1859-ben a következőket írta: »Végül az az új fejlődési szakasz, amely az utóbbi (ti. a polgári társadalom) számára a kaliforniai és ausztráliai arany felfedezésével láthatólag kezdetét vette, arra indítottak, hogy megint egészen előlről fogjak neki a dolognak, és hogy az új anyagot kritikailag feldolgozzam. (Marx: *Előszó »A politikai gazdaságtan bírálatához«*.)

Az 1848—49-es forradalomnak így döntő hatása volt Marx és Engels tanításának fejlődésére, és igazolta Marx álláspontját, hogy a proletártudatot maga a történelmi mozgás hozza létre.

Kétségtelen, hogy 1850 után Marx, a sikertelen forradalmak tapasztalataiból kiindulva, és a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek (a történelmi materializmusnak) már megszerzett ismeretei birtokában, valamint a mélyreható gazdasági tanulmányok alapján hozzálát új koncepciójának kidolgozásához a forradalomról és annak szubjektumáról, hozzálát, a forradalom új stratégiájának kidolgozásához.

Az új forradalmi stratégia mindenekelelt az *objektív* tényezőből mint alapvető forradalmi tényezőből indul ki: az alapvető forradalmi tényező a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének mélyen gyökerező kapcsolatában rejlik, tehát valójában maguk a termelőerők képezik a forradalom alapvető tényezőjét. »A gőz, a villamosság és a selfactor (önműködő fonógép — ford. megj.) Barbès, és Blanqui polgártársaknál is sokkal veszedelmesebb forradalmárok voltak« — írja Marx 1856-ban, és így folytatja: »Az angol munkások a modern ipar elsőszülött fiai. Bizonyára nem utolsóként segítik hát majd a társadalmi forradalmat, amelyet ez az ipar létrehozott, egy olyan forradalmat, amely osztályuk felszabadítását jelenti az egész világon.« (Marx: *Beszéd a People's Paper évfordulóján Londomban 1856. április 14-én.*) »A modern ipar sohasem tekinti és fogja fel a termelés folyamatainak formáit véglegeseknek. Ezért is forradalmi annak technikai alapja...«, írja Marx *A tőke* első füzetében. És a termelőerőknek ez a forradalmi fejlődése elvezet a kapitalizmus alapvető ellentmondásaihoz. »A társadalom anyagi termelőeri, fejlődésük bizonyos fokán

ellentmondásba jutnak a meglevő termelési viszonyokkal, vagy — ami ennek csak jogi kifejezése — a tulajdonviszonyokkal, melyek között eddig mozogtak. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból a termelőerők béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap megváltozásával lassabban vagy gyorsabban átalakul az egész óriási felépítmény.« (Marx: *Előszó »A politikai gazdaságtan bírálatához«*, 1859.). »Az ellentmondás egészen általánosan kifejezve abban áll, hogy a tőkés termelési mód a termelőerők abszolút fejlesztésére irányuló tendenciát foglal magában, tekintet nélkül az értékre és a benne foglalt értékfölletre, és tekintet nélkül azokra a társadalmi viszonyokra, amelyek közepette a tőkés termelés is végbemegy; ugyanakkor viszont az a célja, hogy a meglevő tőkeértéket fenntartsa, s azt a legnagyobb mértékben értékesítse« (*A tőke*, III.) stb.

Ezek szerint tehát a termelőerők a forradalom igazi protagonistái. Ami a proletariátust illeti, neki az a feladata, hogy »részt vegyen a társadalmi forradalom történelmi folyamatában, ami szemünk láttára megy végbe« (Vogt úr, 1860.).

Hogyan érthetjük meg Marxnak ezt a két, egymástól kétségtelenül bizonyos mértékben eltérő forradalmi stratégiáját, azt az elsőt 1850-ig és ezt a másodikat (a másodikat, amelynek csupán az elemeit adta meg, de sohasem fogalmazta meg véglegesen)? Vajon ez a második az első helyébe lépett-e, ahogyan az ismert olasz marxista, Lelio Baso vélekedik? Vagy talán ez a második ugyanaz, mint az első, csak más nézőpontból tekintve rá, ahogyan Karl Korsch gondolta? Korsch ugyanis *Karl Marx* című művében a következőket írta: »Az objektív formula A politikai gazdaságtan bírálatához Előszavából — „a társadalmak története azonos az anyagi termelés, valamint az anyagi termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése során előálló és megoldódó ellentmondások történetével” — megfelel A kommunista párt kiáltványa szubjektív formulájának — „minden eddigi társadalom története osztályharcok története”. A szubjektív formula megmagyarázza és kiegészíti az objektív formula értelmét.«⁵ Marx és Engels gondolati és forradalmi fejlődésének következő időszaka bebizonyítja majd, hogy egyáltalán nem becsülték le a munkásság harci ténykedését mint alapvető forradalmi tényezőt — sőt, éppen ellenkezőleg. Ehhez azonban előbb, egyre inkább a termelőerők forradalmi szerepét szorgalmazva, fel kellett fedezniük a termelőerők fejlődése és a proletariátus forradalmi szerepe közötti összefüggést, fel kellett fedezniük, hogy a tőkés termelési mód objektív ellentmondásai döntő tényezőjét képezik a forradalomnak.

Marx gondolati fejlődésének utolsó szakasza, amely az I. internacionálé megalakulásával kezdődik, bizonyos értelemben dialektikus szintézisét képezi az előző kettőnek (úgy vehetjük, mint a tagadás tagadását).

A termelőerők forradalmiságára és az alapvető ellentmondások szerepére Marx és Engels ebben az időszakban is nagy súlyt helyez, amit első sorban *A tőke* bizonyít. Ekkor azonban, mintha ismét megújulna meghatározott értelemben a szubjektív tényezők jelentősége, pontosabban a munkásság gyakorlati-forradalmi harcának, politikai szervezeteinek és ideológiájának jelentősége, amit többek között Marxnak és Engelsnek az I. internacionálé megalapításával és fejlődésével kapcsolatos tevékenysége is igazol. (Marx például, jöllehet ebben az időszakban a lehető legnagyobb mértékben lefoglalja *A tőke* írása, az internacionálé minden kongresszusá-

ra és értekezletére beszámolókat készít. Emellett Marx és Engels erőteljes harca a prudhonizmus, az egyezkedő trade-unionizmus, Bakunjin anarchizmusa és a lassallisták ellen, mint a kapitalizmus elleni harc ideológiai változatai ellen, ami a munkásmozgalmon belül vagy annak peremén fejlődött ki, a maga módján szintén azt igazolja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított Marx és Engels ebben az időszakban a szubjektív forradalmi tényezőknek.)

II.

A II. internacionálénak elsődrendű jelentősége van a munkásmozgalom és a marxizmus történetében. A III. internacionálén belül korszerű és tömeges munkásmozgalom alakult ki. A III. internacionálé volt a marxizmus szülőhelye: ezen belül kapcsolódott egybe Marx tanítása a munkásmozgalommal (ennek az egybeolvadásnak a Német Szociáldemokrata Párt 1891-es erfurti programja szabta meg a közös célkitűzéseit, amely azután mintaképpül szolgált minden munkáspárt programjához egészen a III. internacionálé megalapításáig). Ennek nyomán született meg a marxizmus mint Marx tanításának tolmácsolása és fejlesztése a munkásmozgalom részéről. (Ez utóbbi fogalmat első ízben Diogenész használta a 80-as évek végén.) Werner Blumenberg német marxista, a II. internacionáléről írva, hangsúlyozza: »Marx tudományos elméletének történelmi fejlődése többé már nem Marx története. Történelmi hatásukban ezek az eszmék elváltak a maguk alkotójától, és így átalakulva éltek a maguk sajátos életét. A marxizmus nem Marx alkotása: a marxizmus elsősorban Karl Kautskynak köszönhető. A marxizmus sokféle iskolára és irányzatra oszlott: semmi sem szemléltetheti jobban Marx alkotásának sokoldalúságát, mint az a tény, hogy mindezek a áramlatok Marxra hivatkoztak, és ezt jogosan tették.«⁶

Marx tanítása és a munkásmozgalom különleges történelmi feltételek között kapcsolódott egybe, a tökéletes rend békés fejlődésének körülményei között, aminek döntő hatása volt a marxi gondolatok magyarázására, illetve a marxizmusnak arra a történelmi változatára, amelyet joggal nevezhetünk a II. internacionálé marxizmusának.

A szociáldemokrata mozgalomnak és a II. internacionálé marxizmusának egyik legalapvetőbb jellemzője a marxizmusnak mint elméletnek, mint tudományos szocializmusnak elválásztása az osztályharctól, a munkásosztály mozgalmától. Amíg Marx azt hangsúlyozta, hogy »a kommunisták elméleti tételei csupán általános kifejezései a meglévő osztályharcnak, a szemünk láttára végbemenő történelmi mozgalom tényleges viszonyainak« (A *kommunista párt kiáltványa*), s így a kommunisták ismerete »történelmi mozgalom által létrehozott tudomány« (A *filozófia nyomorúsága*), tehát amíg Marx a forradalmi elmélet és gyakorlat egysége mellett szállt síkra, Karl Kautsky világosan kifejti az egész II. internacionálé ellentétes nézetét: »A szocializmus és az osztályharc egymás mellett és különböző feltételek hatására keletkezik«.⁷

Ezzel a különválasztással a marxizmus a forradalom elméletéből (és a forradalmi elméletből) átalakul a társadalmi fejlődés pozitív tudományává. Ezt az átalakulást szemlélteti az is, hogy a marxizmus forradalmi-kritikai irányzatát pozitivistá irányzattal cserélték fel, de ezt szemlélteti a II. internacionálé marxizmusának tárgya is: a forradalom, a munkás-

osztálynak mint a forradalom szubjektumának kérdése, a proletariátus diktatúrája, az állam elhalása — mind olyan témák voltak, amelyek iránt a II. internacionálé marxizmusa semminemű érdeklődést nem tanúsított.⁸ A II. internacionálét elemezve Karl Korsch: *Marxizmus és filozófia* (1923) című nagy jelentőségű alkotásában a következőket írta: »Mindez és a további kisebb torzulások egész sora, amit az epigonok kezében a marxizmusnak el kellett szenvednie fejlődésének második időszakában, egyetlen átfogó mondattal jellemezhető: a szociális forradalom egységes egészet képező elmélete átalakult a polgári gazdasági rend és a polgári állam, a polgári oktatási rendszer és a polgári vallás, művészet, tudomány és általában a kultúra tudományos bírálattá, olyan bírálattá, amelynek a maga lényegénél fogva nem okvetlenül a forradalmi gyakorlatban kell érvényesülnie, hanem ugyanilyen jól érvényesülhet, és a maga tényleges gyakorlatában csakugyan érvényesül is — a különféle *reformtörekvésekben*, amelyek elvileg nem lépik át a polgári társadalom és a polgári állam talaját. Hogy milyen mértékű ez a torzítás, amelynek során a minden ízében forradalmi marxista elmélet egy teljesen forradalmiatlan tudományos bírálattá alakult át, amely már csak egészen véletlenszerűen fejeződik be gyakorlati-forradalmi feladatokkal, ezt akkor láthatjuk a legjobban, ha Marx Kommunista Kiáltványát és az I. internacionálé általa megírt szervezeti szabályzatát (1864) összehasonlítjuk a Közép- és Nyugat-Európa szocialista pártjainak programjaival, de különösen a Német Szocialista Párt programjával a XIX. század második feléből.«⁹ Másrészt ezzel a különválasztással a proletariátus mozgalma tudattalanná, tudatnélkülivé vált, úgyhogy: »a szociáldemokrácia feladata: a proletariátust helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni (szó szerint: eltölteni helyzetének és feladatának tudatával)«.

(Kautsky)

Ez a tézis, hogy a munkásmozgalomba tudatosságot kell bevinni (amelyet, mint látni fogjuk, Lenin is átvett), így vált alkotó részévé a marxizmus és a munkásmozgalom elválasztása koncepciójának és gyakorlatának.

A marxizmusnak és a munkásmozgalomnak ez a megkülönböztetése oda vezetett, hogy a II. internacionálé vezető teoretikusai a marxizmus ideológiai, azaz szociológiai semlegességéről kezdtek teljes meggyőződéssel beszélni. A pozitív tudományok álláspontjáról kiindulva Eduard Bernstein hangsúlyozta: »A tudomány nem tartalmaz irányzatosságot; mint tényismeretek összessége, nem tartozik egyetlen osztályhoz, egyetlen párthoz sem.«¹⁰

Életútjának valahol a vége felé, abban a művében, amelyben nézeteit összegezi (*A történelem materialista értelmezése*) Kautsky ezt írja: »Ne essék félreértés, a történelem materialista értelmezésének elismeréséhez nem okvetlenül kell a szociáldemokrata párthoz tartozni. Ennek a pártnak nyitottnak kell lennie mindenki előtt, aki harcolni akar a proletariátus felszabadításáért, a felszabadulásért minden járom és kizsákmányolás alól. Függetlenül attól, hogyan alapozták meg ezt az akarásukat — materialista vagy kantista — keresztényi vagy bármilyen más módon.«¹¹

A marxizmus átalakulása pozitív tudománnyá azt jelentette, hogy a természettudományok mintájára kellett kialakítani és továbbfejleszteni. Ez a már említett megkülönböztetések mellett (elmélet és gyakorlat, tudomány és filozófia, illetve ideológia) egyet jelentett a ténymegállapítások és

az értékítéletek különválasztásával is, s ily módon a marxizmusra ismét rákényszerítették a Marx által már túlhaladott kanti problémakört, annak a viszonynak a kérdését, ami a ténylegesen meglévő között (Sein) és a között áll fenn, aminek lennie kell (Sollen). Kifejezésre jutott ebben a neokantizmus közvetlen hatása a marxizmusra, az a befolyás, amelyet a pozitivizmus és a szcientizmus hatása egészített ki, miután ezek teljes egészében átszöttek a II. internacionálé marxizmusát.

A II. internacionálé marxizmusa ilyen fejlődésének egyik »legális« eredményével, Bernstein nyílt revizionizmusával és az osztályharc elárulásával az úgynevezett »ortodox marxisták« csoportja helyezkedett szembe (Kautsky, Plehanov, Lenin és mások). Az »ortodox marxisták« elméleti síkon próbálták megvédeni Marx tanítását a revíziótól, meg akarván őrizni Marx tanításának »tisztaságát«. Ez csakhamar lehetetlennek bizonyult. Az »ortodox marxisták« maguk is kifejezései voltak az általános történelmi helyzetnek; ők egyazon gyakorlati-történelmi alapon szálltak szembe a revizionizmussal és reformizmussal, nem érintvén a legmélyrehatóbb kérdést (nem irányulva a forradalmi akció felé), s ezért elméletükben a marxizmust éppen olyan pozitivistá módon tolmácsolták, mint azok, akiket bíráltak. (Kiváltképpen az elmélet és a gyakorlat viszonya tekintetében.) Mindez akkor vált egészen nyilvánvalóvá, amikor a XX. század első két évtizedében kialakultak a forradalmi helyzetek.

A szociális és elméleti feltételek, amelyek a II. internacionálé marxizmusának kialakulásához és fejlődéséhez elvezettek, számosak, de úgy is kivétel nélkül, a maguk viszonylagos önállósága ellenére is azoknak a történelmi körülményeknek az erőteljes hatása alatt állottak, amelyek között sor került a marxi elmélet és a munkásmozgalom összevonására.

Ezeket a történelmi körülményeket a tőkés rend békés fejlődése, a termelőkörök zavartalan és gyors növekedése, és — aminek elsődrendű jelentősége van — a munkáspártok olyan irányú kísérleteinek hiánya jellemezte, hogy a békés fejlődés feltételei között, kölcsönös kapcsolataik alapján, éppen a munkásosztály közvetlen és történelmi érdekeinek és céljainak dialektikus egyesítése nyomán célínányosabbá és fejlettebbé tegyék a forradalmi harcot. Ezek a körülmények döntően kihatottak a II. internacionálé marxizmusának jellegére, alapvető eszmei irányvonalára, sőt tárgyára is.

Mindez részint hatást gyakorolt életének utolsó évtizedeiben Engels gondolkodására is; Marx tanításának pozitivistá magyarázása kierződik az ő műveinek egynémelyikéből is. Így maga Engels sem vonhatta ki magát a történelmi valóság döntő befolyása alól.

Ha gondolatmenetünkben csak részlegesen is fel akarjuk tárni a II. internacionálé marxizmusának szociális gyökereit, nem kerülhetjük meg Karl Korsch elemzését. Korsch hangsúlyozza: »A II. internacionálé marxizmusa ... voltaképpen új történelmi formája a proletár osztályelméletnek, amely egyenes következménye az osztályharc megváltozott politikai feltételeinek az új történelmi korszakban«¹²; »a marxista dialektika nézőpontjáról egészen természetes, hogy a marxista elmélet első formája nem maradhat változatlan ebben a gyakorlatilag teljesen forradalmiatlan korszakban, amely Európában lényegében véve kiterjedt a XIX. század egész második felére«¹³. »A tényleges történelmi helyzet, „a II. Internacionálé

marxizmusával" kapcsolatban abból állt, hogy ... a marxizmus úgynevezett teljes befogadására a szocialista mozgalom részéről, amely a XIX. század utolsó harmadában, a megváltozott történelmi feltételek nyomán újra fölébredt és megerősödött, igazában véve soha nem került sor. „A marxizmus elfogadásának” a munkásmozgalom ekkori új történelmi szakaszában, az ortodox marxisták és ellenfeleik ideológiája szerint is... elméletileg és gyakorlatilag ki kellett terjednie az egész marxizmusra, de valójában és az elmélet tekintetében is csupán egyes gazdasági, politikai és szociális elméletekre vonatkozott, amelyeket ezenfelül a legtöbbször különféle formákban elferdítettek és megcsontkítottak, jóllehet amikor kivonták Marx teljes egészet képező forradalmi álláspontjából, már ezzel is megváltoztatták őket.«¹⁴

Korsch kiemeli, hogy a kapitalizmus és a munkásmozgalom történelmi helyzetéből eredően mind a revizionizmus, mind az ortodox marxizmus — mint a II. internacionálé marxizmusának két ellenpólusa — egyaránt eltávolodott a marxi tudománytól, mint a forradalom elméletétől. »A revizionizmus arra irányuló kísérletet jelentett, hogy a szakszervezetek gazdasági osztályának és a proletárpártok politikai osztályharcának jellegét, ami megváltozott történelmi feltételek hatására gyakorlatilag már ugyis reformisztikussá vált, a következetesen levezetett szociálreformista elméletben fejezze ki. Ezzel ellentétes irányba törekszik az akkori időszak úgynevezett ortodox marxizmusa, amely vulgáris marxizmussá alacsonyodott le, s amelyben túlnyomórészt a megadás gondolatával terhelt teoretikusok próbálkozása érvényesült, hogy a szociális forradalom elméletét, amely első történelmi formáját képezte a marxizmusnak, továbbra is fenntartsák egy teljesen absztrakt elmélet formájában, mely a valóságban semmire sem kötelez...«¹⁵ »Abban a másik időszakban, amelyben a (lassan terjedő) marxizmusnak gyakorlatilag valóban semmiféle forradalmi feladatot nem kellett megoldania, a forradalmi és az elméleti problémák a legtöbb ortodox és revizionista marxista számára megszűntek e világiaknak lenni. A reformisták számára egészen eltűntek, míg az ortodox marxisták... egyre messzebbre, és végül is a teljesen transzcendentális jövőbe helyezték át őket.«¹⁶

A II. internacionálé marxizmusa, hangsúlyozza Korsch,» nem volt igazában a munkásmozgalom *elmélete* (olyan elmélet, amely „általános kifejezője a történelmi eseményeknek”, Marx), noha formálisan ennek nevezték, hanem mindig is „ideológia” volt, amelyet kész formában „kivülről” fogadtak el.«¹⁷

Ernesto Ragionieri olasz marxista *A II. internacionálé marxizmusának forrásainál* című kitűnő tanulmányában a következőket írja: »A tudósok, akik ez ideig foglalkoztak a II. internacionálé marxizmusának történetével, és pedig nemcsak mint filozófiai jelenség, hanem mint adott politikai tény történetével is, joggal vetették fel az akkori *eszmei formák és társadalmi erők egymáshoz való viszonyának kérdését, hiszen ezek kölcsönös kapcsolatban valósulnak meg a meghatározott ideológiai változások*. Valószínűleg épp ez képezi a *marxizmus történetének központi problémáját*, amely a végsőig menően korrekt megoldást követel, ha el akarjuk kerülni tévelygéseit egy menő ideológiai víziónak, amely igazságokból és hibákból, árlásokból, felfedezésekből és pótlásokból tevődik össze.«¹⁸

Igy vált a II. internacionálé marxizmusa, éppen e sajátos történelmi alappzatra való tekintettel, első jelentős gyakorlati igazolásává annak a döntő jelentőségű nívumnak (és igazolásává magának a történelmi eseményeknek is), amelyet Marx tanítása tartalmaz a tényben, hogy ez a tanítás forradalmi-dialektikai elmélete a forradalomnak (ami a módszer és a tárgy egységét is megadja), olyan elmélet, amelyet maguk a történelmi események hoznak létre éppen a forradalmi gyakorlat és elmélet egysége által, ami azt jelenti, hogy ha maga a forradalmi gyakorlat nem hozza létre, illetve nem termeli újjá és nem fejleszti, akkor a belefoglalt ismeretanyag pozitív tudománnyá alakul át a társadalomról, s miután így bekerül a munkásmozgalomba, egyrészt elméleti alapjává válik a reformista politikai stratégia és taktika egyik vagy másik változatának a mozgalom vezetői révén, másrészt pedig továbbképzési lehetőséget nyújt a mozgalomban résztvevők legszélesebb rétegeinek. Nemcsak hogy forradalmi gyakorlat nem létezhet forradalmi elmélet nélkül, de forradalmi elmélet sem létezhet forradalmi gyakorlat nélkül, hiszen »a valódi és pozitív elméletnek az igazi gyakorlat a feltétele«. (Marx)

A II. internacionálé tette ugyanis számunkra lehetővé, hogy világosabban áttekintsük a marxizmus és a munkásmozgalom kölcsönös összefüggését, azt a kapcsolatot, amelynek keretében nem csupán a marxizmus, tehát az elmélet gyakorol hatást a munkásmozgalom gyakorlatára, hanem ez a gyakorlat is döntő módon hat az elméletre.

Amikor a munkásosztály részt vesz a forradalmi gyakorlatban, amikor tehát a forradalmi gyakorlat folyamatban van, a társadalom pedig forradalmi helyzetbe kerül, akkor magában a mozgalomban és körülötte is kialakul és érvényre jut az alapvető forradalmi álláspont (ez az álláspont pedig, ez a döntően létfontosságú kiindulópont nem más, mint a *forradalmi ideológia*, vagyis a forradalmi *gyakorlati-elméleti viszony* a világhoz), ami (először is) lehetővé teszi a marxi tanításnak mint kritikai-forradalmi tanításnak elfogadását és tolmácsolását, és (másodszer) a marxizmusnak mint a gyakorlat forradalmi elméletének fejlesztését, amikor is ez a gyakorlat maga a folyamatban levő forradalmi történet — voltaképpen tehát ez esetben maga a forradalmi gyakorlat (ami úgy fejlődik ki, mint gyakorlati-elméleti bírálata a meglévőnek a marxi tanítás álláspontjáról) hozza létre a forradalmi elméletet, az ismereteket »a proletármozgalom feltételeiről, menetéről, és általános eredményeiről«, pontosan azokat az ismereteket, amelyek ezt a gyakorlatot tudatossá, kritikaivá és forradalmivá teszik, és amelyek továbbfejlesztik Marx tanítását.

Ez esetben Marx tanítása biztosítja a forradalmi irányvonalat, az elmélet és a gyakorlat forradalmi irányvételét, a gyakorlat pedig új ismeretekkel bővíti a marxizmust, gazdagabbá téve tartalmát, és pedig olyan mértékben, amennyire a maga gyakorlati harcával a proletariátus átfogja és forradalmasítja az alapvető társadalmi folyamatokat, s amilyen mértékben a maga harcába sikerül bekapcsolnia újabb anyagi és szellemi termelőerőket és a kultúra minden pozitív vívmányát, felülkerekedve rajtuk, s a harc döntő tényezőivé és tartalmává téve őket.

Amikor a proletariátust nem foglalja le a forradalmi gyakorlat, amikor a forradalmi gyakorlat nincs folyamatban, vagy amikor ez a gyakorlat ilyen vagy olyan módon deformálódik, akkor (először is) értik meg és nem fogják el a marxi tanítás forradalmi lényegét, ezt a tanítást ugyan-

is ilyenkor a polgári gyakorlati és elméleti horizonton belül akarják megérteni, és ennek megfelelően az egységes marxi tanokból csupán egyes részeket vesznek elő és hangsúlyoznak, és (másodsor) a marxizmus úgy »fejlődik«, hogy összevegyül és kiegészül a polgári tudományokkal és ideológiával.

Ez esetben a marxizmus elveszíti a maga forradalmi lényegét és irányvételét, az az anyag, az a tartalom pedig, amivel kibővíti, nem abból ered, hogy a proletariátus átfogja és forradalmasítja a társadalmi folyamatokat, az anyagi és szellemi termelőerőket, hanem beépülését jelenti a polgári, a klasszikus burzsoá, a kispolgári, az etatista, a technokratikus osztályok tudományának, annak az ideológiának tehát, amely e folyamatok és vívmányok megértését és elfogadását szorgalmazza, miáltal az elmélet is alárendelt helyzetbe hozza a proletariátust e folyamatokkal és vívmányokkal szemben, hasonlatosan a proletariátus gyakorlati helyzetéhez. Így válik az elmélet mutatójává a gyakorlatnak, a gyakorlat pedig mutatójává az elméletnek.

Amennyiben tehát a proletariátus nem fogja át gyakorlati-forradalmi értelemben és nem változtatja meg a fennálló (és így a fennálló fogja át őt, és igyekszik felülkerekedni rajta), és amennyiben a marxizmus mint a proletariátus elmélete megnyílik a polgári ideológia hatása előtt (illetve a polgári tudományok és filozófia hatása alá kerül) — ez az ideológia átfogja a proletariátus elméletét és felülkerekedik rajta. Ha a polgári ideológia beszivárog a marxizmusba, ez elsősorban a marxizmus alapvető irányvételében jut kifejezésre (és ez az irányvétel mindenekelőtt az elmélet és a gyakorlat viszonyát érinti), és mindjárt bekövetkezik az egységes marxista elmélet felbontása, pontosabban széttördelése filozófiára, ami filozófia van benne, és külön pozitív (pontosabban pozitívista) tudományokra, amelyek fokozatosan alakulnak ki oly módon, hogy a polgári tudományok pozitívista irányzatait és a nekik legmegfelelőbb elméleti-metodológiai alapelveket megpróbálják összekapcsolni Marx tanításának egyes részeivel, amelyeket kiragadnak e tanítás egészéből.

(Folytatjuk)

Nagy József fordítása

J E G Y Z E T E K

1. Lelio Baso: *Izgleđi evropske ljijevice*. Komunist, Beograd, 34.
2. Uo. 3.
3. Ernest Mandel: *La formation de la pensèe economique de Karl Marx*. Maspéro, 1967. 16.
4. Lásd Lelio Baso: *Izgleđi evropske ljijevice*, Komunist, Beograd, 1971. Fejezetcím: *Pripomene o razvitku revolucionarnog učenja Marxa i Engelsa*.
5. Uo. 63.
6. Lásd Ernesto Ragioneri: *Na izvorima marksizma II internacionala*. Naše teme, 1969/2, 289.
7. Lásd V. I. Lenin: *Mi a teendő*. Összes Művei, 6. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
8. Rudolf Hilferding: *Finansijski kapital*, Kultura, Beograd, 1958. 28.
9. Karl Korsch: *Marksizam i filozofija*. Komunist, Beograd, 1970. 59—60.
10. Uo. XVII. o.
11. Lásd P. Vranicki: *Historija marksizma*, I. kötet 265.
12. Karl Korsch: *Marksizam i filozofija*. Komunist, Beograd, 1970. 11.
13. Uo. 55.
14. Uo. 9—10.
15. Uo. 60.
16. Uo. 61.
17. Uo. 12.
18. Ernesto Ragioneri: *Na izvorima marksizma II internacionala*. Naše teme, 1969/2, 291. (Kiemelés — M. N.)